

KUML 1990

KUML 1990

Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab

With summaries in English

I kommission hos Aarhus Universitetsforlag, Århus

Redaktion: Poul Kjørnum

Redaktionsudvalg:

Jens Henrik Bech, Thisted

Steen Hvass, Vejle

Stig Jensen, Ribe

Erik Johansen, Aalborg

Erik Jørgensen, Haderslev

Hans Jørgen Madsen, Århus

Omslag: Lerhoveder fra ældre jernalder

Udgivet med støtte af Statens Humanistiske Forskningsråd

Omslag: Jens Kirkeby

Grafisk tilrettelæggelse: Elsebet Morville

Tryk: Special-Trykkeriet Viborg a-s

Skrift: Bembo 11/12

Papir: Stora G-Print 120 g

Copyright 1992 by Jysk Arkæologisk Selskab

ISBN 87-7288-562-9

ISSN 0454-6245

Indhold/Contents

Lurparret fra Ulvkær i Vendsyssel	7
The pair of lurs from Ulvkær, north Jutland	7
<i>Per Lysdahl</i> : Fundet og arkæologisk vurdering	7
The discovery and its archaeological interpretation	21
<i>Marianne Lundbæk</i> : Konservering	24
Conservation	30
<i>Birthe A. Gottlieb</i> : Røntgenundersøgelser	31
X-ray analysis	36
<i>John Nørlem Sørensen</i> : Restaurering	37
Restoration	40
<i>Bent Aaby</i> : Pollenanalyser af jordprøver udtaget af Ulvkærlurerne	41
Pollen analysis of peat samples from the Ulvkær lurs	42
<i>Erik Johansen</i> : En brandgravplads med smykkefund fra førromersk jernalder	45
A cremation cemetery with ornaments from the pre-Roman Iron Age	56
<i>Jørgen Lund</i> : Hoveder og ansigter af ler fra ældre jernalder	57
Clay heads and faces from the early Iron Age	76
<i>Lise Bender Jørgensen</i> : Hørvævninger og oldtidsvæve	77
Linen textiles and ancient looms	82
<i>Per Ethelberg</i> : To grave fra Højvang, Sønderjylland	85
Dendrodatering og absolut kronologi	
Two graves from Højvang in southern Jutland; dendrodating and	
absolute chronology	97
<i>John Brinch Bertelsen</i> : Nederby på Fur – en landsby grundlagt i yngre jernalder	
Et bidrag til belysning af vikingetidsbebyggelsen i den vestlige del af Limfjorden	99
Nederby on Fur, a village founded in the later Iron Age. A contribution to	
knowledge of Viking settlement in the western Limfjord	117
<i>Torben Nilsson</i> : Stentinget. En indlandsbebyggelse med handel og håndværk fra	
yngre jernalder og vikingetid. En foreløbig meddelelse	119
Stentinget. An inland site with trade and handicrafts from the later Iron Age.	
A preliminary notice	132
<i>H. J. Madsen og Per Vegger</i> : Karby på Mors. En landsby fra vikingetiden	133
Karby on Mors, a Viking village	149
En vikingetidssølvskat fra Brokhøj, Gjerrild Klint	151
A Viking silver hoard from Brokhøj, Gjerrild Klint	151
<i>Pauline Asingh</i> : Fund og sagn	151
The find	155
<i>Anne Kromann</i> : Mønterne	156
The coins	164

Hoveder og ansigter af ler fra ældre jernalder

Af JØRGEN LUND

Indledning

Vil man forsøge at trænge ind bag oldsagernes overflade og nærme sig fortidens mennesker, er deres billeder af sig selv meget velegnede. Plastiske og indridsede menneskefigurer og -ansigter er kendt gennem store dele af forhistorien. En af de figurgrupper, der umiddelbart falder i tankerne, er de små Venusstatuetter, som optræder i det eurasiske område i yngre palæolitikum. Med de i vore øjne overdrevent svulmende former, er der næppe tvivl om, at figurerne har spillet en betydelig rolle ved frugtbarhedsriterne. Også fra vor hjemlige jægerstenalder kendes flere menneskefremstillinger, som f.eks. de fem stiliserede figurer, der kommer spadserende på urokseknoglen fra Ryemarksgård på Sjælland. I bondestenalderen synes afbildninger af mennesker derimod at være næsten helt forsvundet, men i bronzealderens rige billedverden optræder de på ny. De kendes i stort tal fra helleristningerne, og i periodens midte dukker de første plastiske fremstillinger op – oftest som små statuetter og undertiden som grebafslutning på småredskaber. Karakteristisk for den yngre bronzealders figurplastik er de mange detaljer; man ser tydeligt håropsætningen, der kan være smykker om hals og i ørerne o.s.v. Dragten kan ligeledes være markeret. Figurerne er afbildet i forskellige positioner – siddende, knælende, stående eller i akrobatiske stillinger. Begge køn er repræsenteret, men der synes at være en overvægt af kvindelige figurer. Fundsammenhængene peger klart i retning af, at statuetterne er knyttet til det kultiske miljø; det samme gør nogle figurers fremtræden med hornede hjelme og overdimensionerede processionsøkser, som det bl.a. kendes fra Grevensvængefundet.

Bronzefigurerne er alle fremstillet lokalt, og man kan formentlig regne med, at også andre materialer blev brugt til figurfremstillingen, men hvor de er gjort i organiske materialer, er de forlængst forsvundet. På en særlig keramik – de såkaldte ansigtsurner – kan man imidlertid af og til støde på stærkt stiliserede menneskeansigter.

Ældre jernalder

De små bronzestatuetter optræder som nævnt gennem hele den yngre del af nordisk bronzealder, men tilsyneladende ophører skikken med overgangen til jernalderen. I hvert fald skal vi adskillige århundreder ind i forromersk jernalder, før vi atter møder figurplastik. Måske er inspirationen hertil kommet via de importerede metalkar, som i århundrederne umiddelbart før Kr.f. atter begyn-

der at tilflyde Skandinavien. På nogle af de store kar fra bl.a. Gundestrup og Rynkeby ses både plastisk udformede ansigter og hele figurer, som tydeligvis afbilder guddomme. De lokalt fremstillede afbildninger er først og fremmest udført i ler og træ. Små metalstatuetter træffes først igen i den senere del af romersk jernalder, men alt i alt må det konstateres, at mængden af lokalt fremstillede afbildninger af mennesker fra ældre jernalder er beskednen. Hvert nyt fund må hilses velkomment, og der er næppe tvivl om, at det kunne lønne sig at gennemse de store skårsamlinger fra tidligere tiders udgravninger, hvor stort set alt blev hjemtaget til museet. Artiklen har til hensigt dels at give en oversigt over materialet og dels at gøre opmærksom på en gruppe billeder, som sjældent kommer frem i lyset.

Det er primært plastiske fremstillinger af mennesker, som behandles i denne sammenhæng. Men glemmes skal det ikke, at dyreafbildninger også er til stede. Det kan være slangelignende figurer, eller hanke, der kan være udformet med "horn", så de kommer til at ligne vædderhoveder, eller modellerede fuglehoveder anbragt i hjørnerne af et firkantet kar (1). Dyreformede lerkar kendes ligeledes, bl.a. et fra Erritsø, formet som en gris (2) eller som en fugl fra tuegravpladsen Årupgård (3). Indprikkede og indridsede figurer er kendt i nogle tilfælde fra f.eks. Kraghede, Tendrup og Süderbrarup i Holsten (4).

Afbildningerne deles naturligt i to hovedgrupper. A: "buster"; B.1: plastiske ansigter og B.2: plastiske helfigurer. Dertil kommer de ganske få indprikkede eller indridsede figurer.

A: "Buster"

Denne gruppe betegnes "buster", fordi hovedet fremtræder i rundskulptur. I alt fem eksemplarer er kendt fra fire lokaliteter. Hovederne har meget forskellig udformning. Et enkelt – fra Hvolris nær Viborg (5), er formet ved nogle ganske få greb, og har mest af alt et udtryk som en groggy bokser (fig.1). Andre, som stykket fra Dorthesminde (6), er fint modelleret; det udtrykker både liv og beslutsomhed (fig.2). Også hovedet fra Augland (7) i Østfold (fig.3) er vel udført med fint markeret frisure og overskæg. Et fjerde eksemplar er fundet på marskbopladsen Hodorf (8); det har et fuglelignende overansigt, som sammen med den let åbne mund og det kæmpestore bevarede højre flyveøre giver hovedet et måbende udtryk (fig.4). På samme boplads er fundet endnu et hoved, som skulle være meget lig det viste (9).

Alle stykkerne er brudt af ved halsen. De må oprindeligt have siddet på en større lergenstand; dog er det næppe sandsynligt, at hovederne har tilhørt små statuetter, i så fald ville man forvente også at finde de øvrige kropsdele. Snarere kan de have været anbragt på kanten af et lerkar eller dannet afslutning på en lerklovs. Påfaldende er i den henseende, at både Dorthesminde- og Hodorfstykkernes bagehovede og nakke danner en fuldstændig ret linie. Hovederne måler fra godt 4 til mere end 9 cm i højden med Hodorfeksemplaret som det største. Ingen af hovederne er udsmykket, men hår og skæg kan dog være angivet, som f.eks. på Hodorfhovedet, hvor frisuren ligger i en lav valk.

Selv om kønsindikatorerne ikke er fremtrædende, synes de fleste "buster" at afbilde mænd. På Auglandhovedet med overskæg er det klart, og det fremtrædende hageparti, som karakteriserer hovederne fra Dorthesminde og Hvolris,

Fig. 1. Hoved fra Hvolrisbopladsen nær Viborg. 3:2. Tegning: Elsebet Morville.
Head from the settlement at Hvolris near Viborg.

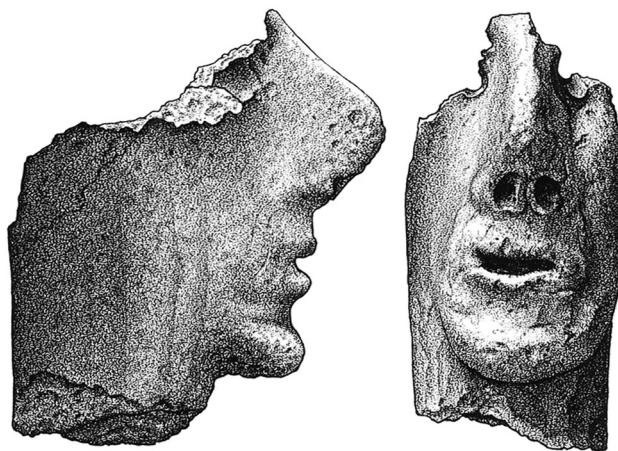

Fig. 2. Hoved fra Dortheasminde nær Aarhus. 3:2. Stykket er fundet i en bopladsgrube. Tegning: Elsebet Morville.

Head from Dortheasminde near Århus. It was found in a settlement pit.

giver disse et maskulint præg. Vanskeligere er det entydigt at bestemme Hodorfhovedet; den lave valkagtige frisur genfindes således på det kvindelige idollbillede fra Braak i Østholsten (fig. 14). Udgraveren nævner tillige, at der i Hodorf blev fundet to næsten ensartede lerboveder. Måske kan de have udgjort et par og det afbildede eksemplar kunne i så fald være den kvindelige part.

De fem "buster" fra det nordeuropæiske område er alle fremkommet i bopladssammenhænge, og selvom flere må betegnes som løsfund, er der sammen med dem fundet keramik, som giver en dateringsramme til sen førromersk jern-

Fig. 3. Hoved fra Augland i Syd Norge (efter Hulthén 1986). 3:2.

Head from Augland in southern Norway (after Hulthén 1986).

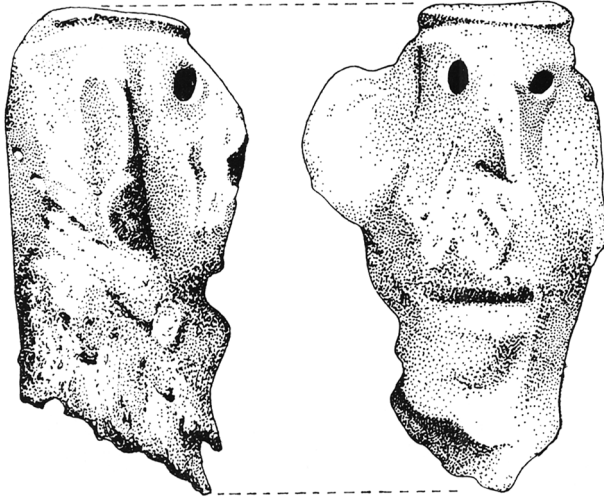

Fig. 4. Det ene af de to hoveder, som blev fundet ved udgravningerne på marskbopladsen Hodorf (efter Kersten 1939). 2:3.

One of the two heads found in the excavation of the marsh settlement at Hodorf (after Kersten 1939).

alder og ældre romertid. Den lermasse, de er fremstillet af, svarer helt til tidens keramik, og der kan således ikke være tvivl om, at de er af lokal herkomst. Det er vanskeligt at finde paralleller til disse figurer, men fra et par bopladsgruber i nærheden af Dortmund kendes dog nogle få eksemplarer. Dels en lille lerfigur – 3,9 cm – med udpræget kvindelige træk og fra en anden grube fire småfigurer, der alle står med hænderne foldet over maven. Disse figurer ligger sammen med lokal keramik, som dateres til romersk jernalder (10).

B.1: Plastiske ansigter

Ansigt fremstillinger er de mest almindelige, og er nu kendt i ni eksemplarer fra Danmark og Syd Norge (fig. 5-7). De fleste stammer fra det nordlige Jylland (11). Det er øre- eller hankeknopper, som modelleres. Ansigtformen er som regel cirkulær og i nogle få tilfælde aflang, trekantet. Et fremtrædende træk ved ansigterne er de store stirrende øjne, mens næse og mund normalt er mindre markerede. Detaljer som frisure og smykkeopsætning mangler stort set, men

enkelte undtagelser er der, blandt dem et kar fra gravpladsen Hunn i Østfold (12). På et karaffelformet lerkar findes på overdelen et plastisk ansigt (fig. 7). Det er ovalt med meget store øjenhuler, som er uden antydning af selve øjet. Næsen er lille og munden kort og lige. Ansigtet har et måbende eller måske bedre et vildt udtryk. Det er omgivet af en stregudfyldt krans, og karrets øvrige ornamentik er tydeligt opbygget omkring ansigtet, som derved bliver det absolut dominerende motiv. Det er ganske anderledes end på de øvrige kar med ansigtsplastik; her synes der ikke at være nogen egentlig sammenhæng mellem figuren og den øvrige ornamentik.

Hunn-karrets oprindelse har været ivrigt diskuteret, og de fleste bud har lydt på, at det kom fra Nordjylland. Men nyere mineralogiske undersøgelser viser, at karret er fremstillet lokalt (13).

Ansigtsoreknopperne er oftest udtryksløse, men i et par tilfælde ses dog mere detaljerede fremstillinger. På det ene eksemplar, fra Grønninghoved nær Christiansfeld (14), vover man næsten at tale om et portræt. Det måler ca. 5 cm og har let krummet bagside, hvilket viser, at det oprindeligt har været placeret på et lerkar. Det slanke, magre ansigt er præget af meget store øjenhuler og med en streg angives, at øjnene er lukkede (fig. 8). Munden er smal og lukket. Det fredfyldte ansigt afspejler enten en sovende eller måske en afdød person. Frisuren er tydeligt tegnet, håret ligger glat tilbagestrøget med en markeret midterskilning, derimod ses ingen antydning af skæg. Et par streger på halsen hører snarest til karrets normale ornamentik. Set i profil har ansigtet en meget karakteristisk facon med den let krummede næse, som går direkte over i panden. I begge tindinger ses en flad grube, som ville være velegnet til at gribe i, når karret skulle flyttes. Ansigtets størrelse antyder, at det oprindeligt har siddet på et ret stort kar. En tilsvarende ansigtsfremstilling blev fundet i 1989 i Bredsten (15) ved Jelling (fig. 9). Også her viser den konkave bagside, at ansigtet har tjent som hankeknop, og den nedre del er trukket ud for at sikre fastgørelsen. Selve ansigtsfaconen er tilnærmet cirkulær. Øjenhulerne er store, men selve øjet er

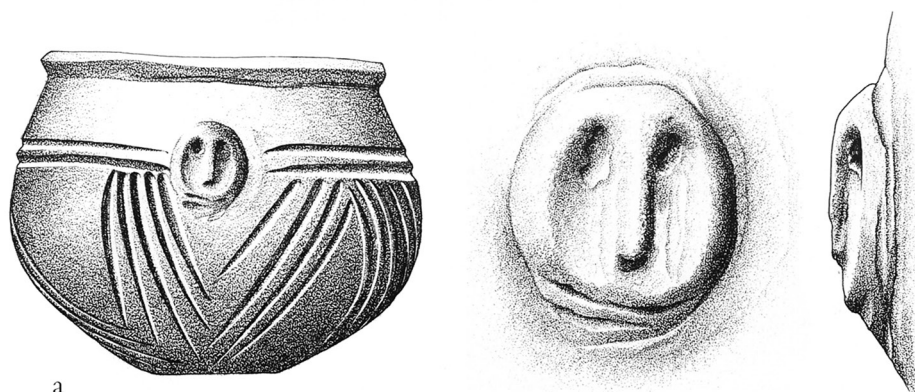

Fig. 5. Ansigtsskallerne fra Guldagergård (a), Slettemose (b), Lengsholm (c), Hæsumsminde (d) og Vodskov (e). Kar 1:2, detaljer 3:2. Tegning: Elsebet Morville

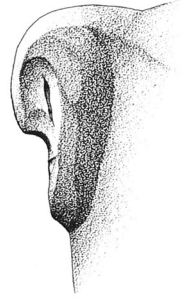
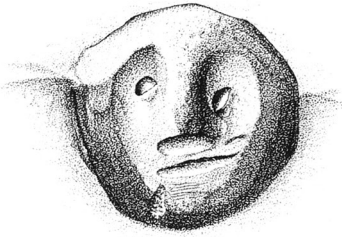
The face-pots from Guldagergård (a), Slettemose (b), Lengsholm (c), Hæsumsminde (d) and Vodskov (e).

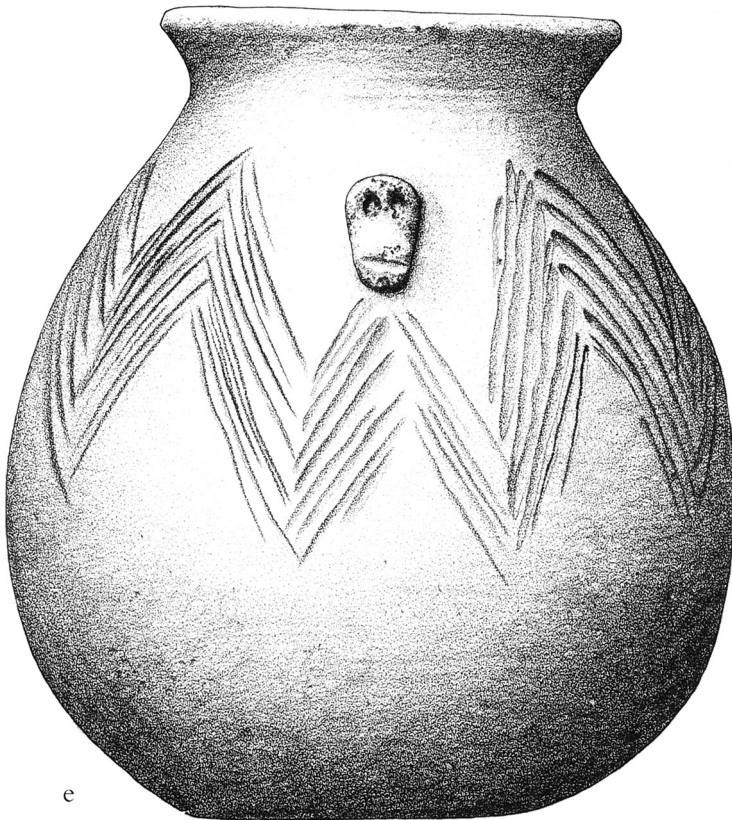
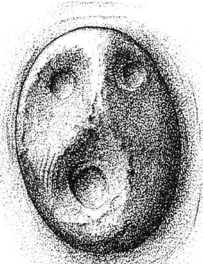
b

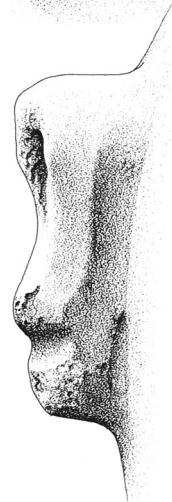
c

d

e

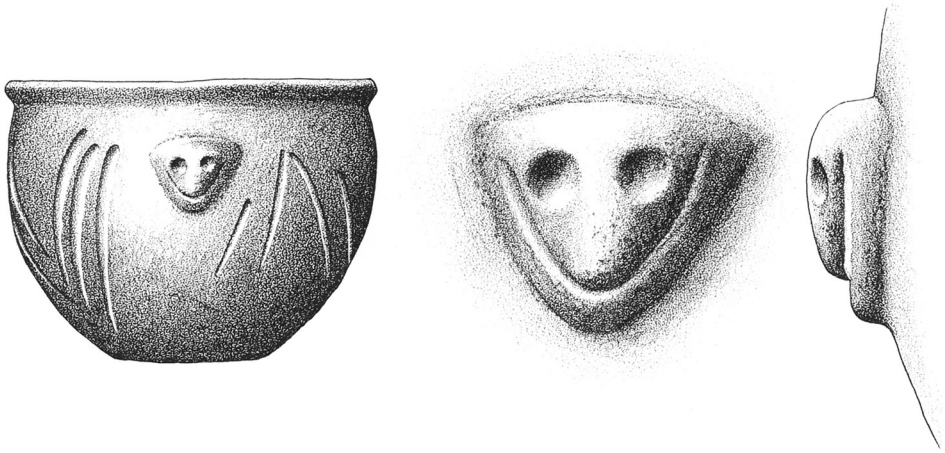

Fig. 6. Ansigtskarret fra Ranum. Karret 1:2, detalje 3:2. Tegning: Elsebet Morville.
The face-pot from Ranum.

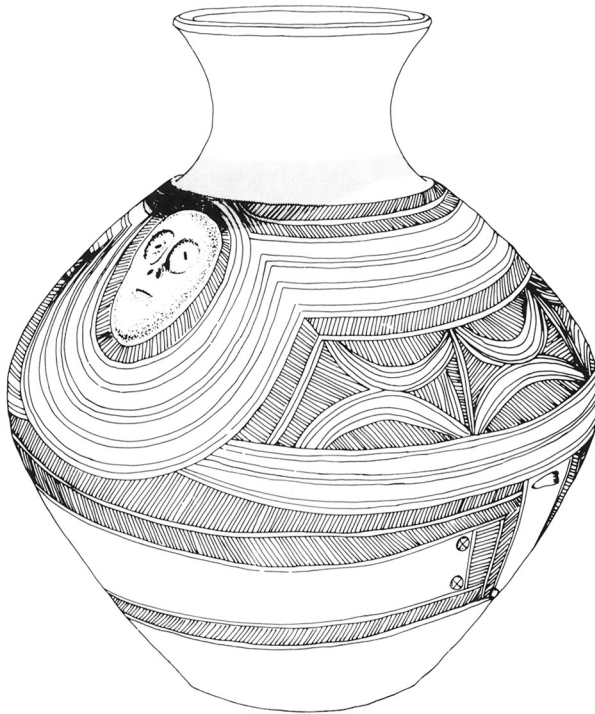

Fig. 7. Ansigtskarret fra Hunn-gravfeltet i Østfold. Karret er kraftigt rekonstrueret (efter Resi 1986). 1:3.
Face-pot from the cemetery at Hunn in Østfold. The vessel is much restored (after Resi 1986).

Fig. 8. Det modellerede ansigt fra Grønninghoved. 3:2. Tegning: Elsebet Morville.
The modelled face from Grønninghoved.

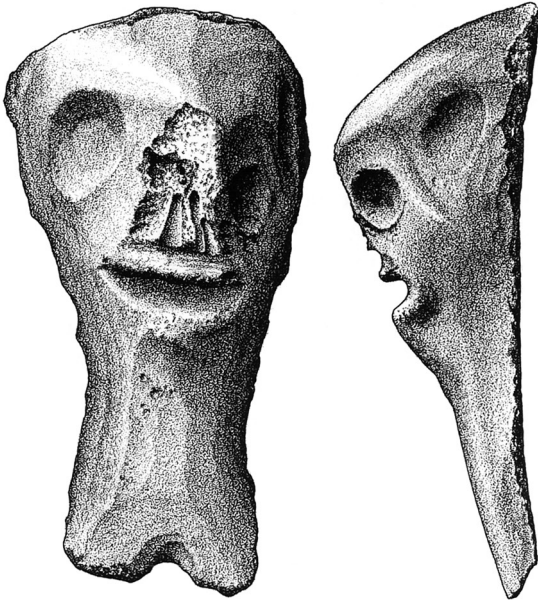

Fig. 9. Bredsten-hovedet, som er det sidst tilkomne. 3:2. Tegning: Elsebet Morville.
The Bredsten head, the newest find.

ikke markeret. På den delvist afslåede næse ses næseborene tydeligt. Munden er bred og let åben. I venstre øjenhule ses yderligere en dybere, cirkulær grube, som træder tydeligt frem i profil. På samme side af ansigtet ses i tindingen en flad grube af samme art, som ved Grønninghovedstykket. I højre side mangler den, men her kan øjenhulen udmærket have fungeret som fingergreb. Også i profil er der stor lighed med det foregående stykke, dog mangler frisuren, og den åbne mund giver dette ansigt et let måbende udtryk.

Man skal dog næppe forestille sig, at en så karakteristisk ansigtsprofil var gængs hos jernalderens mennesker. Snarere er den bestemt af funktionen som øreknop; ved at lade næsen gå direkte over i panden opnår pottemageren at gøre øreknoppen stærkere. Ikke desto mindre er det meget vanskeligt at overse den påfaldende lighed, der er med Tollundmandens ansigt.

Til denne gruppe bør vel også henregnes det store, indridsede ansigt på et andet af karrene fra Guldagergraven i Vendsyssel (16). Ansigtet er præget af de store øjne med korsfigurer i; det ene er tilmed skraveret, som var det blindt. Næsen og den brede, savtakke mund forstærker det bistre udtryk. Over næseroden ses let indridsede streger, som måske antyder håret. Tilsvarende motiver er indtil videre ukendte.

De fleste af de plastiske ansigtsfremstillinger kan med sikkerhed dateres til ældre romersk jernalder, eftersom de er placeret på daterbare lerkar. Kun for de to løse stykker fra Grønninghoved og Bredsten er dateringsrammen lidt bredere.

B.2: Helfigurer

Her kan skelnes mellem to former – de indridsede/indprikkede og de plastisk modellerede, begge på lerkar. Fra ældre jernalder haves kun en enkelt helfigur. På et af karrene fra Kraghedegravpladsen ses indprikket en livfuld scene, hvor en rytter med sine hunde er på jagt efter både hjort og okse (17). Rytteren er stærkt stiliseret, og kun overkroppen ses, som om personen sad i damesadel (fig. 10a). Det øvrige gravudstyr daterer karret til den seneste del af førromersk jernalder. Friser med flere figurer er yderst sjældne; fra Tendrup ved Hornslet haves dog et fragmenteret lerkar, hvorpå er indridset og indprikket nogle løbende heste (fig. 10b). Karret dateres til ældre romertid (18).

Plastisk formede helfigurer er lidt talrigere, og alle stammer fra den nordlige del af Tyskland (19). Her indgår figurerne i friser med diverse dyr (fig. 11). Figurerne er oftest set forfra og bortset fra et indprikket bælte på en af dem, er de uden detaljer. Et træk synes dog at binde figurerne sammen, nemlig armstillingen. Ofte er armene bøjede og løftede i en art adorantstilling. På gravpladsen Süderbrarup i Angel findes tre lerkar med plastiske menneskefigurer, og ud fra fundsammenhængen dateres de til tiden omkring 400 efter Kr.f. I Elb-Weserområdet træffes lignende figurer, men her synes dateringsrammen at være lidt bredere, nemlig 4.-5. årh. (20).

Udbredelse

“Busterne” og de plastiske ansigtsafbildninger har ikke nogen forbindelse til de plastiske menneskefremstillinger. Dels er der en betydelig kronologisk afstand, dels er den geografiske fordeling forskellig, og dertil kommer de manglende stilistiske overensstemmelser.

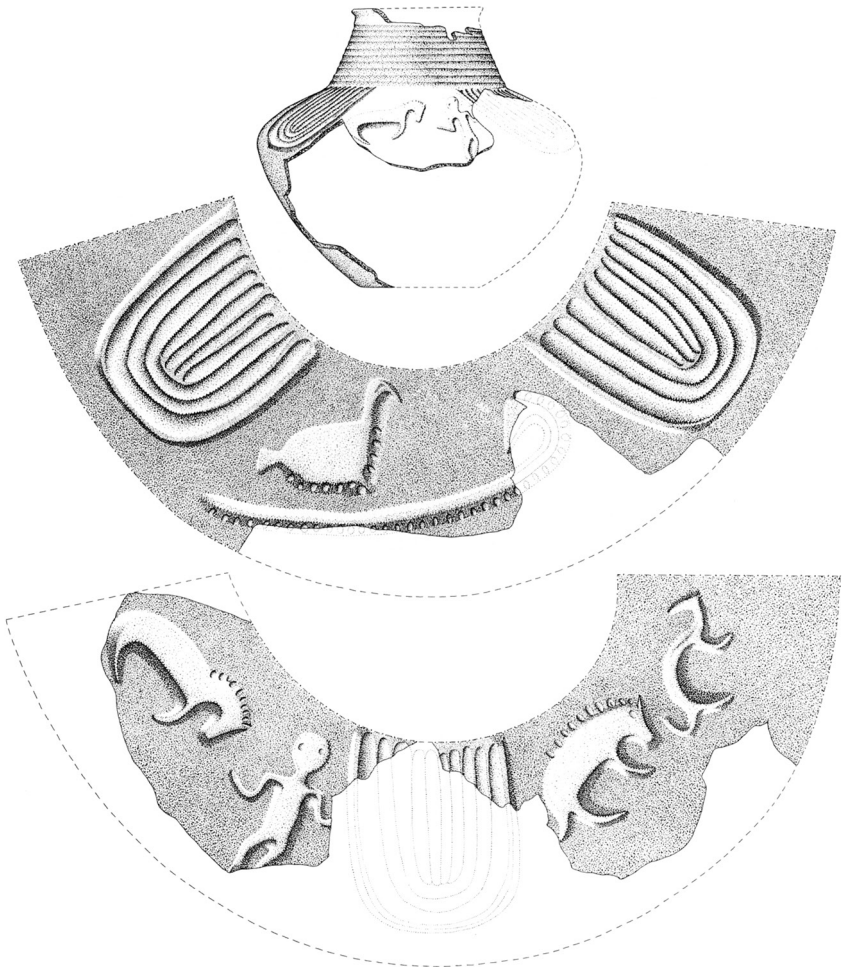
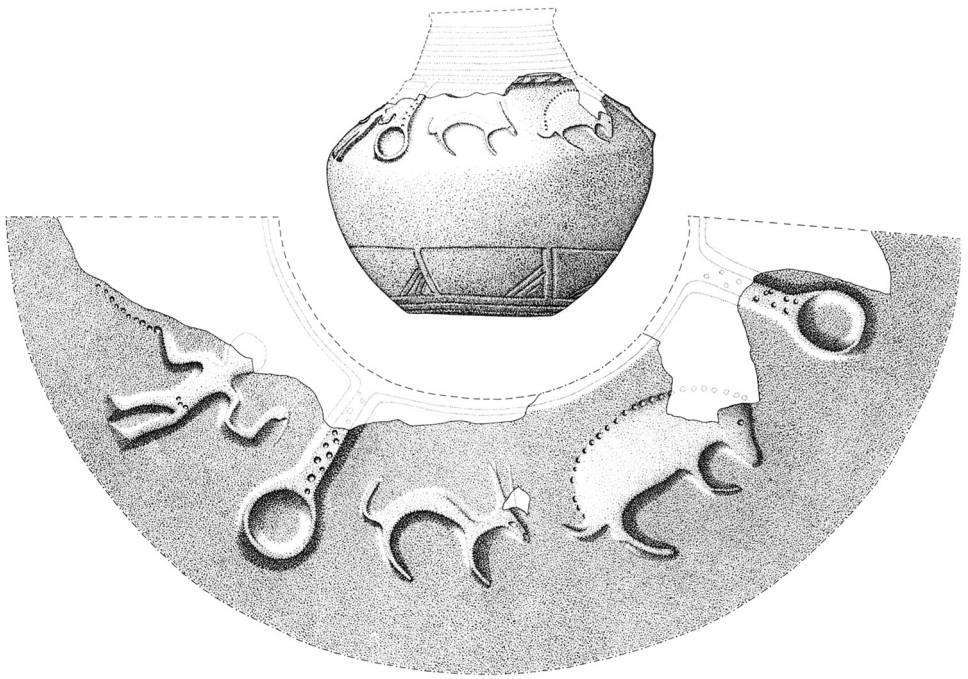
a

b

Fig. 10. a. Jagtfrisen på Kraghedekarret, 1:3; b. det rekonstruerede kar fra Tendrup med hestefrisen, 1:4 (efter a: Müller 1933 og b: Becker 1942).

a. The hunting frieze on the pot from Kraghede; b. the reconstructed pot from Tendrup with frieze of horses (after a: Müller 1933, b: after Becker 1942).

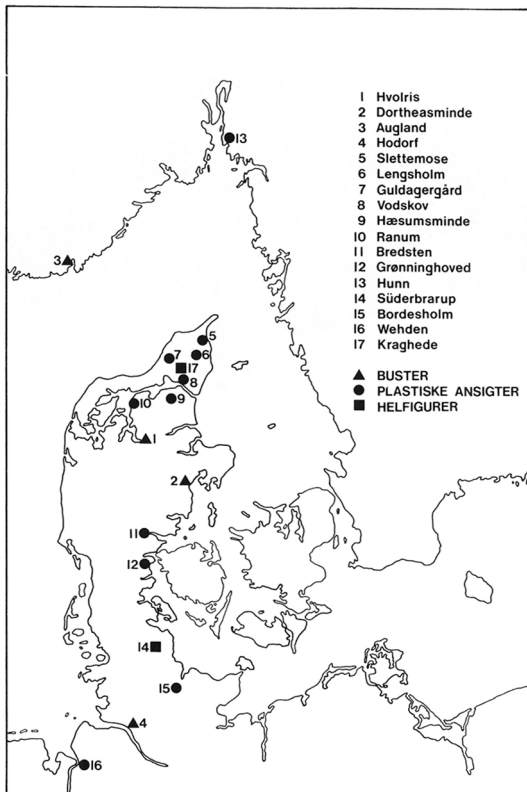

Fig. 12. Udbredelseskort over de i teksten omtalte "buster", plastiske ansigter og helfigurer.

Distribution map of the "busts", relief masks, and complete figures mentioned in the text.

De fem "buster" stammer alle fra bopladser, mens syv plastiske ansigter kommer fra gravfund. De indprykkede og plastiske menneskefigurer er ligeledes gravfundne.

Meget tyder på, at "busterne" og karrene med plastiske ansigter tilhører forskellige religiøse sfærer. Sidstnævnte findes på små kopper, mindre skåle og de større karaffelformede lerkar. Kopper og skåle hører til drikke/spise-servicet; det samme kan man forestille sig gælder de større kar. Plastiske dyrehoveder kendes også i et vist omfang (21), og her gælder ligeledes, at de primært er placeret på spise/drikke-*kar*. Derimod er den udsmykningsform aldrig fundet på de mere brugsorienterede *kar* til madlavning, opbevaring m.v.

De plastisk udformede ansigter er sammen med tilsvarende fugle- og dyrehoveder særligt knyttet til den nordlige del af Jylland (fig. 12) med en enkelt afstikker til Sydnorge. Kun stykkerne fra Grønninghoved og Bredsten falder uden for området, og det gør de også i stilistisk henseende, da de er rigere på detaljer og mere udtryksfulde. De nordjyske ansigter er meget stereotype, og har egentlig mere karakter af masker; ja, af og til kan man komme i tvivl, om hvorvidt det overhovedet er et menneskeansigt, man har for sig. Der kan f.eks. henvises til

← Fig. 11. Kar med plastiske menneske- og dyrefigurer fra Süderbrarupgravpladsen (efter Bantelmann 1981). Kar 1:5, detaljer 1:3.

Pot with human and animal figures in relief from the cemetery at Süderbrarup (after Bantelmann 1981).

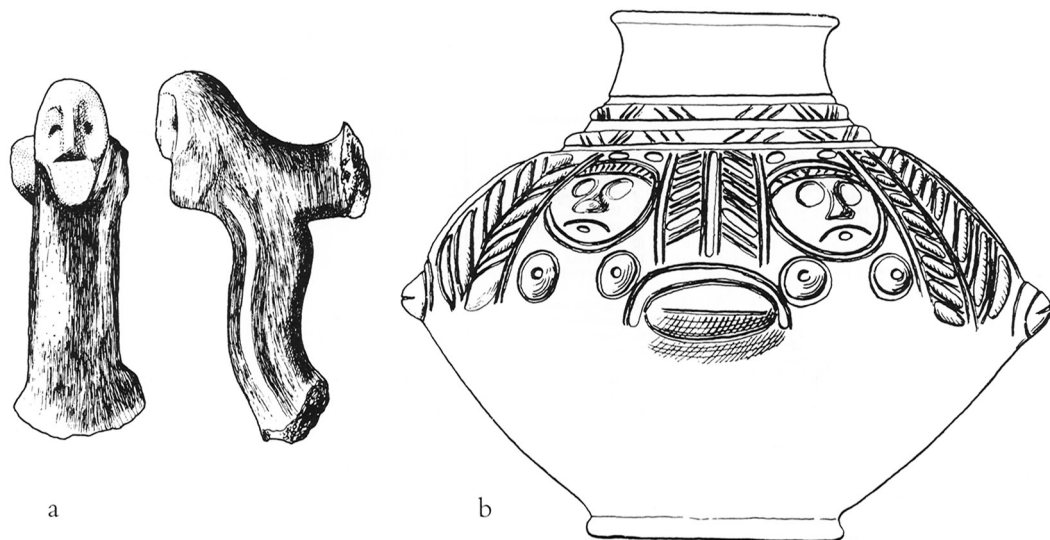

Fig. 13. a. Hank med menneskeansigt fra Bordesholm, 2:3, og b. kar fra Wehden med to af de ialt fire masker, 1:3, (efter a: Saggau 1986, og b: Waller 1961).

a. Handle with human face from Bordesholm, and b. pot from Wehden showing two of the four masks (after a: Saggau 1986, and b: Waller 1961).

fremstillingen på Slettemosekarret (fig. 5b); det kunne efter min mening lige så godt ligne et lille bjørnehovede. Men at figurplastikken i ældre romertid har sit tyngdepunkt i Nordjylland er ingen tilfældighed. Dette område er gennem de første par århundreder efter Kr.f. præget af en pottemagertradition, som afviger stærkt fra naboområderne, hvor både form og ornamentik er stereotype. Hos de norrøjske pottemagere kommer en anderledes dristighed og fantasi til udtryk (22), og grunden lægges allerede i slutningen af den førromerske periode, som det bl.a. ses på Kraghedekarret med jagtscenen.

Fra Nordtyskland kendes et par eksempler på plastisk formede ansigter. Det ene er et løsfund fra Bordesholm i Holsten (23), hvor et lille bistert udseende ansigt er modelleret på en vinklet hank. Stykket kan desværre ikke dateres. Det andet stammer fra urnegravpladsen Wehden i Niedersachsen (24). På et rigt dekoreret kar ses fire ansigter – alle med tilbagestrøget hår og nedadkrængede mundvige. Dette kar er dateret til 4.-5. årh. efter Kr.f. (Fig. 13a+b).

Formål

De få “buster” viser stor geografisk spredning – fra Sydnorge til det nordlige Tyskland. I modsætning til ansigtsmaskerne er busternerne meget forskellige, hvilket leder tanken hen på, om de kunne være små portrætbuster. Men de er næppe portrætbuster i moderne forstand, snarere skal de opfattes som gudeafbildninger (25). Det er jo ingenlunde et ukendt fænomen i Nordeuropa – de mange små statuetter fra yngre bronzealder taler deres tydelige sprog (26). De små lerboveder har vel været brugt i forbindelse med landsbyboernes religiøse

handlinger. Busterner kommer tilsyneladende ikke med i gravene, ej heller træffes de i offerfundene; deres mission er derimod at fungere i det daglige landsbyliv.

Kar med øreknopper modelleret som ansigter eller dyrehoveder forekommer at være knyttet til, hvad man kunne kalde "personlige" lerkar, og de optræder næsten udelukkende som gravudstyr, og er f.eks. aldrig fundet i egentlige offer-sammenhænge.

Træfigurer

Gudebilleder eller idoler forekommer imidlertid også på de traditionelle offersteder i moser og andre vådområder. Her er i mange tilfælde fundet træfigurer i stiliseret menneskeskikkelse. Mens man kan være i tvivl om "busternes" og ansigternes funktion, taler disse træidoler deres tydelige sprog. Flere af dem er af overnaturlig størrelse, kønnet er ofte stærkt fremhævet, og ved enkelte, hvor de løst indsatte arme er bevaret, ses den klassiske adorantstilling. Endelig indgår disse træfigurer i særlige fundkombinationer med småstensdynger, lerkarskår og dyreknogler (27). Et af de mest kendte fund er gudeparret fra Braak i Østholsten (28). I slutningen af 1940-erne fandtes to idoler i en mose (fig. 14). Begge er til-dannet af naturligt tvegede stammer. De måler henholdsvis 2,75 og 2,27 m, og på begge er kønnet tydeligt fremhævet. I skuldrene er der huller til arme. Den kvindelige guddom har håret sat op i en lav frisure, som minder om frisuren på lerbilledet fra Hodorf (fig. 4). Fra Foerlev Nymølle i Illerup Ådal kendes en stiliseret kvindefigur, som er næsten tre meter høj (29). Fra Rebild haves ligeledes en kvindefigur (30). Men mandlige gudebilleder savnes heller ikke; den meget potente figur fra Broddenbjerg er et godt eksempel herpå (31). Vends blikket mod syd, findes offerkomplekser ved f.eks. Oberdorla i Thüringen (32). Fra Nedre Sachsen, hvor der i årenes løb er undersøgt et utal af træveje i mosedragene, er man også af og til stødt på antropomorfe træfigurer (33). De er som regel skåret til af planker eller brædder, men hvad de mangler i det plastiske, fremhæves til fulde af træskærerens formsans. På fig. 15 ses et meget elegant idolpar i egetræ. De er ansigtsløse, men i deres næsten moderne formsprog er de lette at kønsbestemme – den kvindelige figur med de tydeligt angivne hofter, mens hendes mandlige modstykke har en kompakt, firkantet krop. Som det fremgår af rekonstruktionsskitsen, har de begge været placeret i et fodstykke og anbragt ved siden af vejen til beskyttelse af de vejfarende.

Gudeparret er dateret til 3. årh. f.Kr.f. Det er vanskeligere at datere de andre omtalte figurer, men på grundlag af den keramik, som af og til findes omkring dem, synes traditionen at have holdt sig gennem det meste af ældre jernalder. Muligvis sker der visse ændringer i midten af romertid.

Når man betragter disse offerfund med træidoler, ses en betydelig ensartethed over endog meget store afstande. Den eneste forklaring herpå må være, at der også har eksisteret et vist kultfællesskab, hvilket egentlig heller ikke kan undre. Sydsandinavien og Nordvesteuropa, som er et udpræget landbrugsområde, udviser i disse århundreder et generelt kulturelt fællespræg. By- og statsdannelserne sydpå har endnu ikke sat sig spor. Det omtalte kultfællesskab markeret ved først og fremmest træidoler i menneskeskikkelse, har sandsynligvis fungeret over et meget langt tidsrum.

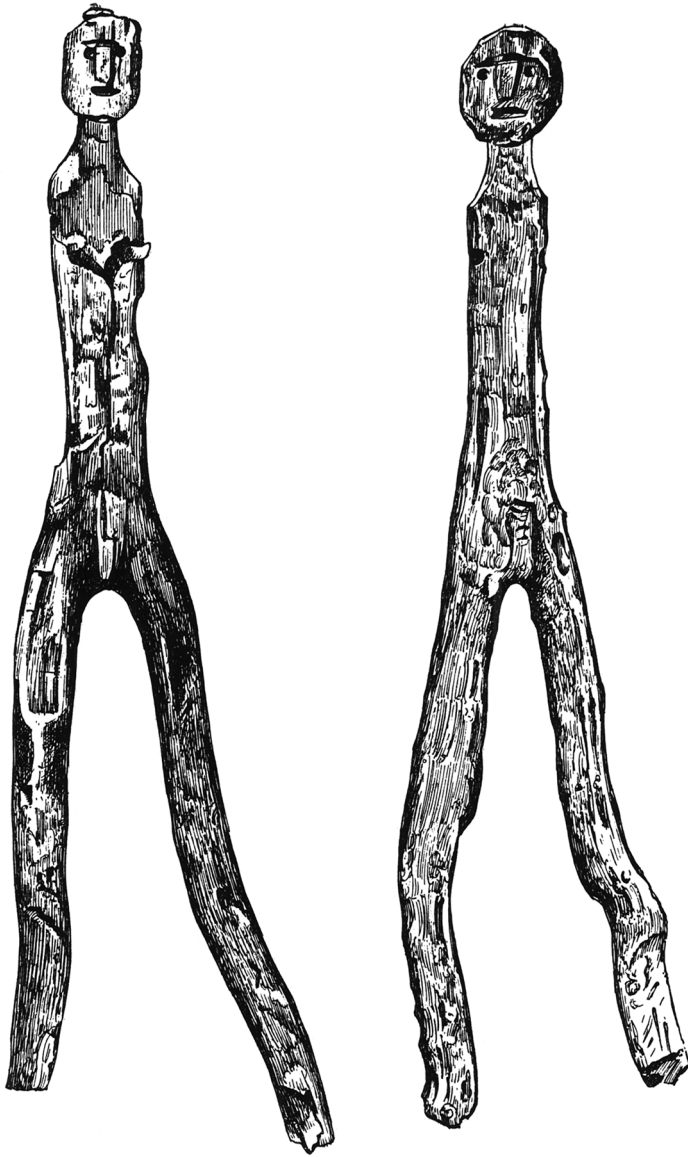

Fig. 14. Treidolerne fra Braak ved Eutin (efter Schwabedissen 1949).

The wooden idols from Braak near Eutin (after Schwabedissen 1949).

Anderledes forholder det sig, når andre typer af menneskefremstillinger betragtes, og det uanset, at disse givetvis også har spillet vigtige roller i ritualerne. Med de små figurer og ansigter i ler og metal bevæger vi os ned i et andet lag, hvor afbildningerne snarere er et udtryk for lokale traditioner. Nogle af afbildningerne, som f.eks. ansigterne på drikke- og spiseservicet, virker nærmest private. Denne kobling til de lokalt betingede ritualer kan også forklare den store variation, der kan iagttages både i tid og rum. De små lerbuster kendes kun

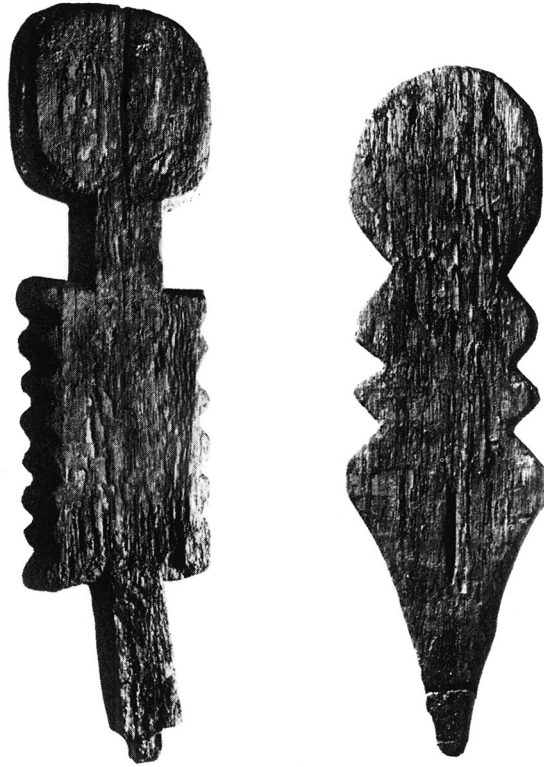
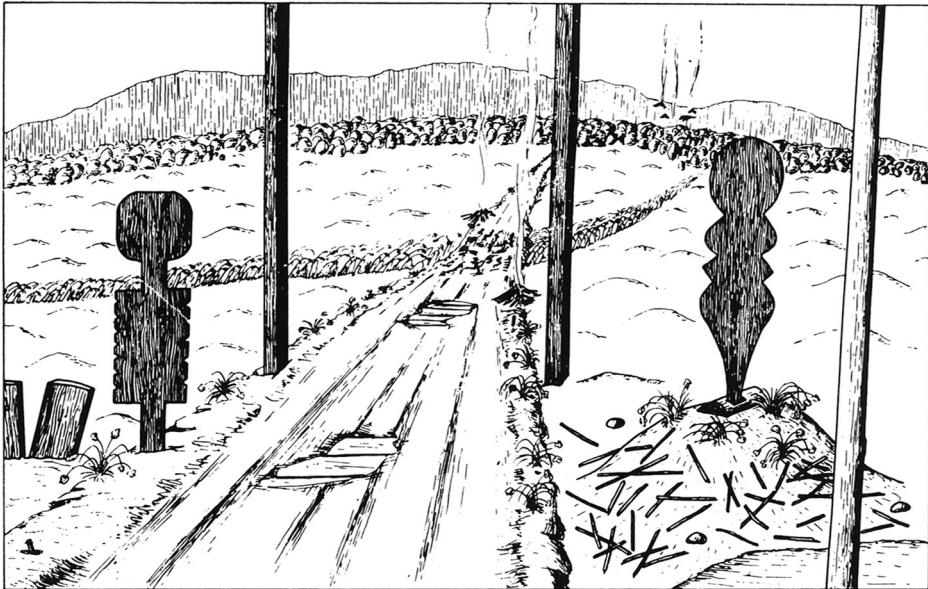

Fig. 15. Gudepar fra plankevej XLII i Nedre Sachsen. På skitsen ses vejgudernes oprindelige position (efter Hayen 1987).

Pair of deities from planken roadway XLII in Lower Saxony. The sketch shows the original position of the road deities (after Hayen 1987).

fra århundrederne lige omkring Kr.f., mens de plastisk formede ansigter og dyrefigurer er knyttet til ældre romertid og endda næsten kun er at finde i Nordjylland. Fra yngre romersk jernalder og begyndende germanertid dukker de plastiske figurer op igen, men denne gang afgrænset til det nordlige Tyskland (fig. 12). Metalstatuetter er så godt som ukendte i førromersk og ældre romersk tid, men de får herefter et opsving. Det påfaldende er også her, at de hovedsagelig samler sig i enkelte områder, nemlig på Fyn og Öland (34). For Fyns vedkommende kunne man forestille sig, at denne koncentration af både romerske gudestatuetter og lokalt fremstillede bronzemennesker har relation til Gudme-Lundeborg komplekset (35). Betydningen af forskelle i de lokale traditioner er senest blevet diskuteret i forbindelse med de store våbenofferfund (36). Her forklares fraværet af offerfund ud fra forskelle i samfundsstrukturen.

I det arkæologiske materiale findes utallige udtryk, som ikke umiddelbart lader sig forklare eller fortolke. Indtil for få år siden var der en stærk tendens til at forklare disse data ud fra rationelt betingede synsvinkler. Først når disse muligheder var udtømte, vendte man sig mod det religiøse, det kultiske, som derved blev en brokkasse med et indhold, næsten ingen tog alvorligt. Denne fastholden ved en rationel betragtningsmåde gjorde det efterhånden mere og mere umuligt at fremkomme med plausible tolkninger af det store og varierede arkæologiske materiale, som er blevet bragt til veje i de sidste par årtier. I de senere år er man da heldigvis også nået frem til en erkendelse af, at netop religion og magi har spillet en særdeles vigtig rolle – ja, måske ligefrem udgjort det ideologiske grundlag for jernaldersamfundene. Rituelle handlinger har ikke blot været en del af dagligdagen, men har tillige spillet en vigtig rolle i de økonomiske og politiske sammenhænge. Blandt de mange religiøse eller kultiske udtryk er også afbildninger af mennesker, og i dette spejl skal ovenomtalt "buster" og plastiske ansigter ses – omend de nok tilhører det lokale miljø, og afspejler traditionerne her. Hos klassiske forfattere som Tacitus hører man om, at germanerne anser det "for uforenligt med de himmelske magters storhed at slutte dem inde bag vægge og give dem menneskelige træk" (37). Tempelbygninger eller lignende har man endnu ikke fundet i Nordeuropa, men at betegne kulten som billedløs, det forekommer efter fundene at dømme at være usandt.

NOTER

Jeg vil gerne takke Ålborg Historiske Museum og Vendsyssel Historiske Museum for tilladelse til at publicere ikke tidligere offentliggjorte fund. Desuden en varm tak til dr. Haio Zimmermann, Niedersächsisches Institut für historische Küstenforschung, Wilhelmshaven, for informationer fra det tyske område.

- 1) Friis, P. (1962): En vendsysselsk jernaldergrav. Kuml 1961.
Glob, P.V. (1937): Neues aus Vendsyssels ältere Eisenzeit. Acta Arch.VIII.
- 2) Lysdahl, P. (1971): Vendsyssel som lokalgruppe i ældre romersk jernalder. i: Brudstykker – tilegnet H.Friis.
- 3) Hvass, L. (1980): Jernalderen. Landsbyen og samfundet, s.57.
- 4) Jørgensen, E. (1971): Liden tue. Skalk 1971:2, s.7.
- 5) Müller, S. (1933): Oldtidens Kunst. Jernalderen.
Becker, C.J. (1942): Un vase d'argile avec représentations d'animaux gravées datant de l'âge du fer romain. Acta Arch.XIII.
- 6) Bantelmann, N. (1981): Figural verzierte Gefässe aus Süderbrarup, Kreis Schleswig-Holstein. Offä, Band 38.

- 5) Hvolris, VSM j.nr. 1A 1114.
Seeberg, P. (1966): Hvolris.
- 6) Dorthesminde, FHM j.nr. 3155 BT.
- 7) Rolfsen, P. (1980): Et pottemakerverksted fra romertiden. Universitetets Oldsaksamling Skrifter 3.
Hulthén, B. (1986): En keramisk industrianlægning från romersk järnålder på Augland, Vest-Agder fylke i Syd norge. Keramikproduktionen. Universitetets Oldsaksamling Årbok 1984/85.
Samme (1991): Notes on Scandinavian Finds of Anthropomorphic Heads and Masks from Pre-Roman and Roman Iron Age. i: Jennberg, K. m.fl. (eds.): Regions and Reflections. Acta Arch. Lundensia Ser. in 8° No 20.
- 8) Kersten, K. (1939): Vorgeschichte des Kreises Steinburg.
- 9) Kersten, K. (1939): s.135, fig.148.
- 10) Jahresbericht (Neujahrgruss 1979), Westfälisches Landesmuseum, s.138, fig.17, og Jahresbericht (Neujahrgruss 1987), Westfälisches Landesmuseum, s.49f. & titelbillede.
- 11) Guldagergaard, VHM 21400 og 21408; Slettemose, NM C 3702-5, se Glob 1937, s.200ff. og fig. 29-33.
Vodskov, ÅHM 4550: Hæsumsminde, ÅHM 4929, se Lysdahl 1971, note 25-26. Lengsholm, VHM, 1967/128, Lysdahl 1971, s.104, fig. 22. Ranum, NM 5262, se Worsaae, J.J. (1859): Nordiske Oldsager: Det Kongelige Museum i Kjøbenhavn, fig. 500.
- 12) Resi, H.G. (1986): Gravplassen Hunn i Østfold, Pl.3. Norske Oldfunn XII.
- 13) Resi, H.G. (1986): s.51.
- 14) Grønninghoved, HAM, j.nr. 1779 x 1/C 30980.
Andersen, S.W. (1985): Oldtidskunst. Skalk 1985:3, s.28.
- 15) Bredsten, VKM, j.nr. 1425 x 1.
- 16) Kjærum, P., og R.A.Olsen (eds.) (1990): Oldtidens Ansigt, s.116-117.
Glob, P.V. (1937): s.200ff.
- 17) Müller, S. (1933): s.40.
- 18) Becker, C.J. (1942): s.331.
- 19) Bantelmann, N. (1981): s.227ff.
- 20) som note 19.
- 21) Friis, P. (1962): s.111.
- 22) Glob, P.V. (1937) og Lysdahl, P. (1971).
- 23) Saggau, H.E. (1986): Bordesholm. Der Urnenfriedhof am Brautberg bei Bordesholm in Holstein, s.93ff. og Taf.151.
- 24) Waller, K. (1961): Der Urnenfriedhof in Wehden. Die Urnenfriedhöfe in Niedersachsen, IV, Taf.23.
- 25) Kersten, K. (1939): s.135.
- 26) Kjærum, P., og R.A.Olsen (1990): Oldtidens Ansigt, s.66-67; s.78-79.
- 27) Becker, C.J. (1971): "Mosepotter" fra Danmarks Jernalder. Aarbøger for Nord. Oldkyndighed og Historie.
- 28) Schwabedissen, H. (1949): Die Bedeutung der Moorarchäologie für die Urgeschichtsforschung, s.65ff. Offa, Band 8.
- 29) Andersen, H. (1961): Hun er Moder Jord. Skalk 1961:4, s.10.
- 30) Riismøller, P. (1952): Frøya fra Rebild. Kuml, s.120.
- 31) Kjærum, P., og R.A.Olsen (1990): Oldtidens Ansigt, s.102-103.
Feddersen, A. (1881): To Mosefund. Aarbøger for Nord. Oldkyndighed og Historie, 1881, s.371, fig.2.
- 32) Krüger, B. (ed.), (1983): Die Germanen. Band I, s.381f.
- 33) Hayen, H. (1987): Peatbog Archaeology in Lower Saxony, West Germany. i: Coles, J.M., & A.J.Lawson (eds.): European Wetlands in Prehistory, s.134f.
- 34) Thrane, H. (1975): Fynske bronzemennesker fra jernalderen. Fynske Minder, s.14ff.
Mackeprang, M.B., (1935): Menschendarstellungen aus der Eisenzeit Dänemarks. Acta Arch.VI.
Arne, T.J. (1909): Några i Sverige funna bronsstatyetter av barbarisk tillverkning. Fornvännen.
- 35) Hansen, U.L. (1987): Römischer Import im Norden, s.228.
- 36) Fabech, C. (1989): Sydsandinaviske offerfund som kilde til jernalderens religion og ideologi. i: Larsson, L., og B.Wyszomirska (eds.): Arkeologi och Religion, s.116.
- 37) Bruun, N.W. og A.A.Lund (1974): Tacitus Germania. I, s.45, kap.9.

Clay heads and faces from the Early Iron Age

The Early Iron Age is one of the prehistoric periods when a more or less geometrical type of ornament dominated. Pictorial representation on the other hand is common in the Late Bronze Age, where it occurs as terminals on knife handles and in other places. Finds from recent years have shown, however, that perhaps there are more pictures from the Early Iron Age than earlier presumed, and this is without counting imports from continental and Mediterranean areas.

In this article only anthropomorphic representations are dealt with. They appear in various forms – as “busts”, relief masks, or full figures. Dotted or incised figures are very rare.

Five examples of busts are known, which all seem to be male. They are all from settlement sites datable to the centuries around the birth of Christ.

Artistically they are very different from one another, but all have a kind of life over them. In contrast with them are the faces in relief, of which nine are now known in Denmark and southern Norway. They are modelled on the knobs of lugs or handles, and nearly all have a very stereotyped character. They are normally rounded oval in shape with strikingly large, staring eyes. In a pair of cases however the faces are rich in detail – the heads from Grønninghoved and Bredsten (figs. 8 and 9), which both are from settlements, whereas the other masks were on eating or drinking vessels from graves of the Early Roman Iron Age. One case of a complete figure is known from Denmark

in the well known frieze of horsemen from a pot found in a grave at Kraghede and dated to the end of the Pre-Roman Iron Age. In this case the figures were dotted in outline. In N and NW Germany complete figures are somewhat commoner, and they are usually in relief (fig. 11). They are found on pottery from graves, and are generally without details, while the praying position of the arms is characteristic. They are dated to the Late Roman and beginning of the Migration period.

The various anthropomorphic representations undoubtedly played a part in ritual and ideology, even if certain “busts” are so detailed that they could easily represent individual persons. It is worth noting that these unpretentious figures have not yet been found in the normal ritual deposits. “Busts” have only been found at settlements, and masks are commonest in graves. The last suggests that they belong to a ritual sphere of their own.

Human representations in the familiar ritual deposits are quite impersonal in character, but much has been done to emphasize the sexual character. It should also be mentioned that these representations are commonly found as pairs of deities (fig. 14 and 15). There is a kind of uniformity over this group of finds which points in the direction of cultic affinity over a wide area. The little masks and “busts” on the other hand are more local in character, and seem more probably to express the local ritual individuality.

Jørgen Lund
Forhistorisk arkæologisk institut, Moesgård

Oversættelse: David Liversage